

Мамчур Є.А. Стилiстичнi аспекти формування мовної особистостi старшокласника у процесi вивчення мови / І.А. Кучеренко, Є.А. Мамчур // Теорiя i практика пiдготовки до зовнiшнього незалежного оцiнювання з української мови i лiтератури : збiрник наукових i навально-методичних матерiалiв. Умань : ВПЦ «Вiзавi», 2020. С. 66–71.

Стилiстичнi аспекти формування мовної особистостi старшокласника у процесi вивчення мови

Кучеренко Iрина Анатолiївна, доктор педагогiчних наук, доцент, професор кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогiчного унiверситету iменi Павла Тичини

Мамчур Євген Анатолiйович, кандидат педагогiчних наук, старший викладач кафедри iноземних мов Уманського державного педагогiчного унiверситету iменi Павла Тичини

Компетентнiсна спрямованiсть сучасної мовної освiти спрямовує вчителя-словесника змiнити стратегiю й тактику пiдготовки та проведення уроку мови з чiтко визначеною метою – сформувати компетентного мовця, розвинути комунiкативну компетентнiсть учня, його здатнiсть доцiльно й ефективно спiлкуватися в рiзних ситуацiях спiлкування i сферах суспiльного життя. У зв'язку з цим важливим є стилiстичний аспект мовної пiдготовки старшокласника. Стилiстичне спрямування навчання української мови в сучаснiй школi дедалi має набути бiльшої ваги, проводитися систематично i цiлеспрямовано, на текстовiй основi, з урахуванням компетентнiсного, комунiкативно-дiяльнiсного, функцiйно-стилiстичного, особисто орієнтованого пiдходiв до навчання.

Стилiстика як пiдсистема мови є елементом її культури, мовної практики особистостi, яка проймає всi форми усного i писемного мовлення. У мовному спiлкуванні важливу роль вiдiграє добiр i використання мовних одиниць з чiтко визначеною комунiкативною метою. Учнi, вивчаючи українську мову, повиннi

засвоїти стилістичні особливості мовних засобів, що сприятиме підвищенню рівня їхньої мовленнєвої культури та комунікативної компетентності.

Проблемі вивчення стилістики приділяли увагу І. Білодід, О. Біляєв, Л. Булаховський, В. Ващенко, В. Виноградов, Н. Голуб, О. Караман, І. Кучеренко, О. Кучерук, Л. Мацько, Л. Мамчур, М. Пентилюк, А. Попович, І. Чередниченко та ін. Науковці розробили ключові питання стилістики та методики стилістики у школі щодо стилів, типів і жанрів мовлення; стилістичних ресурсів мови; процесу формування стилістичних умінь.

Розвиток стилістичних умінь і навичок опирається на знання основних стилів та типів мовлення, їх функціональних особливостей і здійснюється на основі різноманітних текстів. Одним із важливих складників процесу вивчення стилістики є засвоєння типів мовлення. В аспекті лінгвістики і методики навчання мови розрізняють три основні типи мовлення – розповідь, опис, роздум. Всі вони мають свою будову, особливості, в кожному компоненті групуються по-різному (виявляється це навіть в одному тексті, який містить різні типи мовлення). Послідовність речень, певні границі тем, закінченість думки, зв'язність є типовими рисами для кожного типу.

Значна частина дослідників (І. Білодід, В. Виноградов, Л. Щерба) переконують, що найдавнішим типом мовлення є розповідь – це текст-повідомлення про події. Характерні для цього типу мовлення невимушеність, непередбачуваність, імпровізація. В усній чи писемній формі автор повідомляє про події, що розгортаються ретроспективно, в часі (початок, розвиток, кінець). Мовець відтворює дійство, а не констатує факти, події. В усному варіанті розповіді переважає емоційно-експресивний аспект над логікою. Це відчутно по інтонації мовлення: еліпсація синтаксичних конструкцій, повторення початку нового і кінця попереднього речення, послідовність і перелічення дій, інтонаційна протяжність, окличні речення. Зміст тексту виражено переважно у формі минулого і теперішнього часу. Його можна поділити на такі основні частини: зав'язка, кульмінація і розв'язка. Зав'язка – це частина тексту –

початок розвитку сюжету, від якого залежить розгортання подальших подій. Кульмінація – пік, найважливіший момент у розвитку дії. Розв’язка – кінець дій, результат їх розвитку. Певні зауваження щодо змісту розповіді викладаються в експозиції (вступі). Є достатні підстави твердити, що розповідь має такі види: оповідь, повідомлення, відповідь, перелік, оголошення. Кожний із видів має ще й підвиди. На сьогодні в науці існує ще одна класифікація розповіді: репродуктивна розповідь, інформативна, розповідь-переказ. До змісту цього типу мовлення можна поставити питання: що відбулося? Назви осіб і предметів, які виконують дії, є «відомим» у текстах-розповідях. «Новим» – назви подій чи дій. Для розповіді характерно вживання обставин часу і місця, дієслів-присудків, різних часових форм дієслова. Чиста розповідь в текстах зустрічається рідко, здебільшого вона доповнюється іншими типами мовлення.

В. Перебийніс, Д. Баранник [3] вважають, що опис – це тип зв’язного мовлення, де перелічуються ознаки і властивості об’єкта. Певні ознаки і властивості об’єкта дають змогу уявити його, відрізнити, розпізнати серед інших. В описі об’єктом можуть бути як предмети (їх комплекси), так і явища. Тому описи поділяються на портретні (опис людини), пейзажні (куточки природи), інтер’єрні (споруди). Опис виконує свою основну функцію – дати точну або яскраву характеристику описуваного. Звідси поділ творів-описів на науковий, офіційно-діловий і художній. Як зазначає І. Кучеренко, «у наукових описах предмет мовлення зображується послідовно, логічно, точно. Офіційно-діловий опис має такі основні ознаки: послідовність фактам, ознакам; він дає точне уявлення про зображуване, підкріплюючи сказане фактичними знаннями. Для художнього опису найістотніші – емоційність, образність, яскравість об’єкта. Предмет зображується правдиво, але на основі особистих вражень автора. Художній опис – образний, оскільки викликає образні асоціації, впливає на почуття, уяву. У будь-якому описі відтворюється як зовнішній вигляд об’єкта, так і його частини, деталі, має місце ставлення автора до описуваного» [1]. Опис – це вербальне зображення об’єкта в певний часовому вимірі, адже

одна з характерних його ознак – одномоментність сприйняття описуваного. Опис – це констатувальне мовлення, речення в ньому зображують одночасність, наявні часті перерахування предметів, ознак, дій. За синтаксичною будовою – це тексти-єдності з паралельним зв'язком. Описи зображують життя у статистиці, тому в них вживаються дієслова однієї часової форми, однорідні члени речення, неповні речення з опущеним присудком. Зміст опису відповідає на питання: який? Об'єкти (людина, предмет, споруда) є «відомим», а «новим» – їх ознаки, властивості, стан, місцезнаходження. Окремо чисті описи зустрічаються рідко, здебільшого вони супроводжують розповідь.

Роздум – це тип мовлення (усного і писемного), у якому пояснюються, розмірковуються причини дії, ознаки, предмета. Ґрунтується роздум на умовисновку мовця-автора, його переконаннях. Без твердих переконань нема роздуму, адже щоб роздумувати, мислити, доводити, потрібно мати думку про об'єкт мовлення, підкріплену фактами. Використовується роздум при поясненні явища, предмета, процесу або при доведенні точки зору автора на описуване. Основними складниками тексту-роздуму є теза (основна сформульована думка автора), докази (аргументи думки), висновки (узагальнення на основі доказів). М. Пентилюк [2] радить виділяти три основні види роздумів: доведення, пояснення, міркування. Роздум-доведення дає аргументоване підтвердження сформульованої тези. Роздум-пояснення стверджує тезу, правильність якої не піддається сумніву, докази в ньому майже відсутні. Спільним для цих двох видів є «ядро» тексту – зв'язок між об'єктами дійсності, що встановлює суб'єкт (людина). Роздум-міркування включає декілька тез і містить як доведення, так і пояснення. До висновку автор іде шляхом ланцюгового переплетення доведень і пояснень, які доповнюють один одного, реагують між собою. В лінгвістичній науці існує декілька підвидів цього типу мовлення. Індуктивний роздум – від конкретного до загального, дедуктивний – від загального до часткового, роздум-заперечення – доведення неправильної тези, роздум з доказом від протилежного – основна думка

доводиться завдяки спростуванню, помилковості протилежної тези. Як і всі типи мовлення роздум має характерні особливості. По-перше, це вагомість авторської думки, його оцінки, відношення до змісту висловлювання. З синтаксичного боку речення перебувають у причинно-наслідкових зв'язках: переважна більшість приєднувальних, складних конструкцій. Широко використовуються складнопідрядні речення з підрядними причини, наслідку, мети, умови. Щодо членів речення, то частота обставин причин, мети, умови, вставних слів, які організовують порядок змісту, джерело фактів, ставлення автора, – найвища. Основними ознаками є змістовність, аргументація, логічність, стислість, послідовність. Тексти-роздуми зустрічаються в усіх стилях мовлення, але кожному властивий свій вид цього типу мовлення. Науковий, офіційно-діловий стилі найбільше використовують доведення. Художній і розмовний надають перевагу поясненню, де відсутні докази, а висновки домислюються співрозмовником або читачем. Це пояснюється особливостями стилів мовлення, їх функціями.

У великих за обсягом текстах наявні всі типи мовлення, доповнюють один одного. Мовна організація тексту залежить від його внутрішньої структури, від логічного переплітання типів мовлення. Текст повинен бути стилістично довершеним в усній чи писемній формі, монологі чи діалозі.

З метою розвитку стилістичної компетентності старшокласників варто на уроках мови системно використовувати стилістичний аналіз тексту. Стилiстичний розбiр тексту включає в себе аналіз мовних одиниць усіх рівнів, які є у цьому контексті, вчить удосконалювати на прикладі чужого мовлення власні висловлювання, будувати їх. Стилiстичний аналіз необхідно, на нашу думку, проводити за принципом «від простого до складного», «від роботи під керівництвом учителя до самостійної роботи учнів». Перед проведенням доцільно застосувати метод бесіди, повторивши основні поняття стилістики, потім розглянути схему стилістичного аналізу. Згодом учитель має навести приклад такого аналізу, що може бути неповним, частковим або повним.

Результативною є робота над конкретизацією аналізу, який дає вчитель: аналізує текст без прикладів, а учні аргументують його твердження. Пропонуємо аналізувати тип мовлення тексту за такою схемою.

Схема аналізу типу мовлення

1. Основна думка тексту.
2. Із яких частин складається текст?
3. Яке запитання можна поставити до висловлювання?
4. Емоційне забарвлення твору.
5. Що є у тексті «відомим» і «новим»?
6. Тип мовлення.

Вправа 1. Визначте тип мовлення, аргументуйте свою думку. Скажіть, який тип мовлення ви використали, доводячи свою думку?

Текст І. Загуло в Пилипка у вухах, тисячі свічок засвітили в очах, і він побачив дідугана... Здоровенна, наче вінницький казан, голова його була закустрана цілим оберемком білого снігу; довга, як помело, борода виплетена з товстих віскряків криги; товсті настовбурчені брови покриті білим інієм, а сіро-зелені очі, наче (Панас Мирний).

Текст ІІ. Кожен, хто з'являється на світ, претендує на щасливу долю. Але чому одні її мають, а інших вона вперто обминає? Що таке щастя? Як його знайти? Якими різними є погляди на цю вічну, як світ, проблему!

Мамина ласка, бабусина доброта, татова вимогливість, дідусева мудрість, тепло хатнього затишку в колі братиків та сестричок на все життя залишають глибокий слід у душі й серці кожної людини.

Сім'я – то святий вузол, яким сполучаються люди в суспільстві.

Сім'я – то життєдайний осередок, що плекає найвищу цінність – дітей, цвіт нації, майбутнє народу, завдяки яким кожен батько й мати мають можливість повторити й продовжити себе у своїх нащадках. Кожна людина є смертною. Але сім'я, рід, народ – безсмертні.

Саме таку справжню сім'ю прагне мати кожна людина. Саме така сім'я може зробити людину щасливою. (За М. Стельмаховичем).

Текст III. У запорожців був гарний звичай, щоб біля всякого статечного козака був хлопець-недоліток. Ті хлопці звалися джурами. Джура доглядав коня та зброю свого названого батька-запорожця, ходив разом з ним у походи й навіть у битвах ставав йому у пригоді, набиваючи рушницю, викресшуючи вогонь на люльку та приносячи пити. Таким хлопцям доводилося зазнавати багато всяких пригод та небезпеки. Через те, доходячи парубоцьких літ, вони ставали найзавзятішими козаками. (За А.Кашенком).

Вправа 2. Визначте, який тип опису використано у тексті. Назвати його характерні особливості.

Текст I. Скіфські баби – це грубо висічені з каменю жіночі фігури заввишки 120–150 см. Риси обличчя окреслені, як правило, нечітко. Постаті широкі, присадкуваті. Руки статуї зчеплені на животі.

Давні скульптури значно пошкоджені впливом природних чинників. Поверхня каменю відшліфована вітром та опадами, обриси статуй також зазнали змін. (Із підручника).

Текст II. Загубився хлопчик 5-ти років. Звати Василь. Був одягнений у сині джинси, червону футболку, білі кросівки. Очі карі, волосся русаве. Високий на зріст для свого віку.

Текст III. Зроду я такого діда не бачив. Біле волосся, густе, як ліс, прикривало його високе чоло. Брови насунулись на самі очі. Широка борода аж до пояса доходила. Отак узяв би та й намалював з нього Сатурна. (За О. Стороженком).

Стилістична робота займає важливе місце в системі вивчення української мови і повинна пронизувати більшість уроків рідної мови, проводитися систематично і цілеспрямовано. Кожний розділ мови завершується стилістичною темою з метою закріпити, узагальнити стилістичні відомості про мовні категорії, які були засвоєні під час їх вивчення. Таку роботу слід проводити на базі стилістично диференційованих текстів, порівнювати стилістичне значення мовних засобів у різних стилях, засвоювати значення стилістичних понять через зіставлення їх сутності у зв'язку із лінгвістичним його тлумаченням і відповідністю до стилю, типу і жанру мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кучеренко І.А. Вивчення стилістики у старшій школі. Навчально-методичний посібник. Умань : Софія. 2007. 120 с.
2. Пентиліук М.І. Культура мови і стилістика. К.: Вежа, 1994. 240 с.
3. Сучасна українська літературна мова. Стилiстика / За ред. І.К.Білодіда. К.: Наукова думка. 1973. 588 с.